

Péter László

Ötvenöt magyar népmese

Beszélgetés Katona Imrével

Freud szerint a lányok apjukhoz, a fiúk anyjukhoz vonzódnak inkább. Akadt azonban néhány nagy magyar író, mint Babits Mihály, Balázs Béla, Lukács György, Németh László, aki – különböző okból – az apját szerette jobban.

A folklorista Katona Imre (1921–2001) is az apjáért rajongott. Ennek egyik oka az volt, hogy édesanyját még csecsemőkorában elveszítette, emlékei sem maradtak róla; „Így édesapám volt a modell, és ő töltötte be mind a két szülő szerepét”. A másik ok: idősebb Katona Imre átlagon fölüli, kiváló emberi tulajdonságai, amelyek méltóvá is tették, hogy fiának példaképül szolgálhasson. Egy napot vendégeként tölthettem csongrádi házában, így magam is tanúsíthatom.

Ennek a kis könyvnek szövegét Katona Imre 2000. szeptember 4-én mondta hangszalagra Pintér Lajosnak a kecskeméti kórházi ágyon. Bő fél évvel később, 2001. május 21-én elhunyt. A beszélgetőtársak *földiknek* tartották magukat. Pintér Lajos ugyan Szegeden született, de Csongrádon, Katona Imre szülővárosában nőtt föl, s ez alapon kezdődött különleges kapcsolatuk, majd a nagy korkülönbség ellenére, barátságuk. S ennek köszönhető, hogy életének utolsó negyedszázadában Katona Imre a *Forrás* szorgos munkatársa lett; hogy a kecskeméti kórház próbálta meghosszabbítani életét; hogy munkásságának és nézeteinek summáját Pintér Lajos gondozásában, a szegedi egyetem néprajzi tanszékének és a szülővárosnak közös kiadásában a kezünkbe vehetjük. Pintér Lajos számadása szerint harminc tanulmánya jelent meg a *Forrásban*; ebből két kötet kitelnek.

A cím ne tévesszen meg senkit: csupán arra utal, hogy az Illyés Gyula átírásában sok kiadást ért *Hetvenhét magyar népmese* (1953) közül ötvenötöt Imre válogatott a magyar népmesekincsből, a többi az Ifjúsági Kiadó szerkesztője, Rádics József tette hozzá, hogy a gyűjteménynek a *hetedhét ország* mesei formulára emlékeztető címet adhassa. Mindkettejük neve a könyvre került, de Illyésé a címlapra, Imréé azonban csak a kolofonba. Ez joggal sértette szakmai önértetét. Némi elégtétellel szolgált azonban később a kiadó, hogy a magyar meseanyagból készült tízkötetes válogatás lektorálását Imrére bízta, sőt a székely mesék gyűjteményét ő maga válogathatta.

Rossz szokás, hogy némely irodalomtörténész írásában József Attilát bizalmaskodóan *Attilának* emlegeti. Magyarázattal tartozom, hogy Imréről jogom van keresztnévén szólni. Fél évszázados barátság kötött bennünket össze. 1947. június 14-én együtt álltunk a szegedi egyetem tanácsa előtt, hogy bölcsészdoktorrá avassanak bennünket. (E nem mindennapi doktoravatás története olvasható *Szóregi délutánok* [1999] című kötetemben.) Utána akkor kerültünk napi kapcsolatba, amikor 1948 januárjában, 22 évesen, Kristó Nagy István javaslatára, Kiss Sándor, Göncz Árpád és társaik egyetértésével a Független Ifjúság vezérkara kinevezett, mellékállásban, a Magyar Kollégiumi Egyesülethez tartozó szegedi Pázmány Péter Népi Kollégium igazgatójává, és a szülővárosából elüldözött Imrét magam mellé vettem felügyelőtanárnak. Az én esztendőm ugyan hamarosan, már májusban kitelt, mivel a közben a kommunista és parasztpárti irányítású Népi Kollégiumok Országos Szövetségével (a Nékosszal) egyesített MAKE-kollégium fölött is átvette a parancsuralmat a balos Székely Lajos meg fullajtárja, Barek István, én pedig ellenükre sem szegtem meg a diákjaim szüleinek adott szavamat. Visszatértem az egyetem nyelvészeti tanszékére. Imre még egy ideig maradt, de azután általános iskolai tanári állást kapott a Győr melletti Héderváron. Engem 1949-ben Dégh Linda hívott az akkor kultuszminiszter Ortutay Gyula folkliortanszékére tanársegédnek, de jól éreztem magam Klemm Antal oldalán, ezért magam helyett Imrét ajánlottam. Oda is került, és ettől kezdve egész életét ott töltötte. Ez biztos alapja lett munkásságának: gazdag életművet alkotott. Én nem sejtettem, hogy bő fél év múlva titoizmus vádjával kirúgnak az egyetemről, s csaknem egy évig állás nélkül leszek. Most meg Imre segített: 1950 végén az ő és a később Herder-díjas Barabás Jenő ajánlására nevezett ki Ortutay – akkor már, egyetemi tanársága mellett, a Múzeumok és Műemlékek Országos Központjának elnöke – a karcagi Györffy István Nagykun Múzeum *konflis*, egyszemélyes igazgatójának.

Akkoriban, amikor Imre gyermekkorát Csongrádon töltötte, én Mindszenten éltem. Közös élményünk a Tisza, a tiszavirágzás, meg a Szeged és Szolnok közt közlekedő gőzhajók, a Szentendre meg a Lukács Béla. Olyan ösztönzést azonban, amelyet ő kapott rajongott apjától, a 88 évet élt, minden iránt érdeklődő, szinte polihisztor állatorvostól, én nem kaptam. Az idősebb Katona Imre a nép közt forgolódva megfigyelte a népelet minden jellegzetességét. Többek közt gazdag tájszógyűjtése maradt. Barátja volt a szegedi egyetem első néprajztudós professzora, akit József Attila és Bálint Sándor is hallgatott, Herrmann Antal. Jelképes, hogy amikor Herrmann vendég volt náluk, esténként odaült a négy-öt éves Imre ágyához, és mesével altatta el. „Én, amikor a néprajz felé kezdtem fordulni, egyrészt az apai vonal mozgatott, másrészt tudat alatt talán Herrmann Antal.” Ezt erősítette benne vásárhelyi gimnáziumi évében tanára, Tálasi István. A Bethlen Gábor Gimnázium azokban az években a népi írók fellegvára volt. Móricz botja mellett kocogott Németh László is, amikor látogatóban ott járt. Nem véletlenül került később katedrájára.

Ismerősi körömből hárman is voltak, akik számára az a véletlen, hogy középiskolában gyorsírást tanultak, meghatározta életüket. Püski Sándor így lett egyetemi jegyzetkészítőből könyvkiadó; Lőkös Zoltán 1944. december 3-án a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontnak a szegedi színházban tartott nagygyűlésére jegyzőkönyvet írni hívták: így lett belőle újságíró, később főszerkesztő. Katona Imre számára a népmese gyűjtést – utóbb meg a viccgyűjtést – könnyítette meg. A mesegyűjtést még Ortutay szegedi hallgatójaként, a *Tápé-szeminárium* tagjaként kezdte, s egész életén át sikerrel folytatta.

Életművének kétségtelenül legértékesebb és legsajátabb területe a kubikosság néprajzának monografikus földolgozása, kandidátusi értekezése. Bár egy-egy fejezetét sikerült megjelentetnie, és tömör összefoglalását könyvben is kiadhatta (*A magyar kubikosok élete*, 1957), nagy kár, hogy a teljes mű egy kötetben máig sem jelent meg. Azt hiszem, kiadásával szülővárosa neki is, a Tisza menti kubikosság történelmi emlékeztetének is tartozik.

Mindig irigyeltem, hogy oly magabiztosan s kinyomtatható szabadsággal fogalmazva tudott mindenről véleményt alkotni. Csodálom, hogy ez a terjedelmes beszélgetés sem fárasztotta ki kórházi ágyán. Az élőbeszéd néhány apró lazasága (*hát, itt-ott néhány ismétlés*) csak hitelesíti mondanivalóját. (Azt nem hiszem, hogy ő *kubikust* mondott volna *kubikos* helyett, *testestől-lelkestől* formát *testestül-lelkestül* helyett.)

Tanulságos szómagyarázatok ad, történelmi, néprajzi háttérükkel. Érdemes lett volna szójegyzékbe foglalni őket: *áld-áldoz-áldozk-átkoz, ármány, bocsát-búcsú, Boldogasszony, boza, család-cseléd, csozë, csúvár(os), egyház, esőzsák, garaboly, habléány, holdszivárvány, hullám, katré, kutyafüű, lép, lélek, ördög, örvény, pice, üldöz-öldös* stb. Érdekes nyelvjárási

megfigyeléseit ismerteti. Csongrád belvárosának lakói, akik átvészelhették a török hódoltságot, ő-ző nyelvet beszélnek; a külvárosiak, nyilván később betelepültek, ő-ző nyelvjárást.

Imre sok érdekes, kedvelt elméletét fejtegeti, és életművének egy-egy szeletéről ad lényegét mondó összefoglalást.

Meglep, hogy a kun miatyánkra csak Mándoky István újabb közleményei nyomán figyelt föl, s így fejtette meg a csongrádi halászsok nyelvéből ismert *tengeri hereberi* eredetét („Tengri hel bele”). Erről ui. a szegedi folyóirat, a *Népünk és Nyelvünk* is jócskán írt már 1929 és 1935 között, és Tálasi István is közölte a *Magyar Nyelvben*, 1947-ben egyik változatát. Nagyon érdekesek Imrének a népköltészetben munkálkodó egyéniségről vallott nézetei. „A legegényibbek a mesemondók – szűrte le. – Egy úgynevezett alkotó típusú mesemondó, akinek van hallgatósága, nem mondja el szóról szóra ugyanúgy a meséjét. A reprodukáló mesemondó viszont másodlagos, esetleg írásközeli, aki mindig szó szerint ismételi. A tehetséges elbeszélők szinte kitárulkoznak, a mesei szereplők szerint megváltoztatják a hangszínt, a cigányok cigányul, a nők kedveskedve beszélnek, a király méltóságteljesen szólal meg a mesében, és mindezt ugyanaz a mesemondó teszi, sőt taglejtéssel is követik a mesét, esetleg föl pattannak, ha valami harci jelenet következik.” Író és színészi tehetségek egyszerre – teszi hozzá Pintér Lajos, és Imre ezzel nem csak egyetért, de föl is hozza példának Bálint Sándor zsombói mesefáját, Tombác Jánost: „nem is lehetett eldönteni, hogy egyéni szerző-e, vagy »csak« népi előadó”. „Újat talán nem talált ki, de az olvasmányait beolvasztotta. Mindig aszerint alakította a meséit, hogy milyen volt a hallgatósága. Én is hallhattam, például ha sok időt adtunk neki, akkor órák hosszat mesélt; ha keveset, akkor rövidebbet mondott.”

Imrének a kopácsi (akkor, 1942–43-ban Baranya megyei, most horvátországi) Horváth Antal volt legjobb mesemondója. „Ha én a tündérmesékről valahol valamit előadok, akkor a Horváth Antaltól gyűjtött meséket idézem.”

A legszebb magyar népmesének az *Égig érő fa* meséjét tartotta. A *Csodaszarvas* mondája szerinte a legtökéletesebb magyar eredetmonda. „Ennél tökéletesebb eredetmondát kitalálni sem lehetne.” Petőfi János vitéze népmesei ihletésű: „Ez olyan szép tipikus, úgynevezett obsitos mese, amilyen csak létezhet a magyar katonamesék között.” Egy népmese versenyezhet vele: *A csillagszemű juhász*. Imre, ez ebben a „műfajban” természetes, nem említi forrásait. Petőfi dalainak folklorizációját, az *Alku* és a *Hegyen ülők* című verseinek összefüggését népvivé lett változataikkal Terbe Lajos (*Petőfi és a nép*, 1930) mutatta ki. Arra a fölismerésre, hogy a honfoglalás kori sírokban a való világ tükörképe látható, tehát fölcserélték a tárgyak használati helyét, László Gyula jutott (*A honfoglaló magyar nép élete*, 1944). A *manahitről* a hazai etnológiában a szegedi professzor, Marót Károly értekezett.

Úgyszólván szemtanúja voltam, amikor Imre elkezdte a politikai vicceket rendre lejegyezni. Nagyon helyesen a városi folklór alkotásának tartotta őket, s úgy is kezelte. Három könyvet adott ki belőlük, és cédulákon 5500 politikai viccet őrzött 1945-től. „Ez is nemzetközi műfaj, de a magyarokat az első helyek egyike illeti” – szögezte le, s neki elhihetjük, hiszen nála jobban ezt a sajtósági műfajt senki sem ismerte.

Magyar történelembölcselete is elgondolkodtató:

„A történelemben ennél szebb forgatókönyvet nem lehet találni. Maga a Kárpát-medence pedig tökéletes földrajzi egység, az is fog maradni mindvégig, akarják a szomszéd népek, nem akarják, az fog maradni mindvégig. Sokkal egyszerűbb regionálisan együttműködni, mint folyton torzsalkodni.”

Bölcs szavak. S Imre a halálos ágyán is derűlátó volt a magyarság jövőjét illetően: „Nem indokolt semmiféle pesszimizmus.”

Katona Imre hatalmas mennyiségű, sokfelé ágazó és minden ágában magas színvonalú tudós teljesítménye még sok munkát ad a következő nemzedékeknek. Köszönet Pintér Lajosnak, hogy e könyvecskében nem csak szép emléket állított öreg barátjának, hanem tanításainak javát is közkinccsá tette. (*Néprajzi Tanszék, Szeged*)